

Akademisk frihet i Sverige 2014

Academic Rights Watch

Bevakar den akademiska friheten i Sverige

Årsberättelse

Reviderad 2015-05-24

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	3
1. Inledning	5
2. Dokumenterade överträdelser av den akademiska friheten	7
2.1. <i>Repressalier vid kritik av högskolan</i>	9
2.2. <i>Interna föreskrifter som inkräktar på akademikers civila rättigheter</i>	12
2.3. <i>Olagliga tjänstetillsättningar och diskriminering</i>	13
2.4. <i>Bristande institutionell autonomi, kollegialitet och offentlig insyn</i>	15
2.5. <i>Ljusglimtar</i>	17
3. Avslutande kommentarer	18
Fakta om Academic Rights Watch	20

Sammanfattning

Academic Rights Watch har under 2014 kunnat registrera över 40 kränkningar av den akademiska friheten vid 26 svenska lärosäten. Det är en kraftig ökning i förhållande till 2013, då vi dokumenterade 25 kränkningar vid 15 lärosäten.

I flera fall rör det sig om akademiker som råkat ut för repressalier, i extremfallen uppsägning eller utköp, därför att de kritiserat hur högskolan styrs, insisterat på hög kvalitet eller uttryckt sig på ett sätt som ledningen anser vara ”olämpligt”. Andra vanligt förekommande ärenden är godtyckliga tjänstetillsättningar där annat än kompetens varit utslagsgivande, nedmonterat kollegialt beslutsfattande och bristande institutionell autonomi. Det finns också oroande exempel på bristande rättssäkerhet vid internutredningar av akademiker, där grundläggande rättsprinciper åsidosätts så att processen får inkvisitionskaraktär.

Två typer av överträdelser står för en stor andel av alla kränkningar. Det rör sig dels om interna kommunikationsdokument som kränker akademikers yttrandefrihet, dels om en ny form av systematisk diskriminering av män. Under det gångna året dokumenterade vi tio fall där kommunikationsplaner kränker yttrandefriheten, t.ex. genom att, i strid med meddelarfriheten, i mer eller mindre tydliga ordalag förbjuda kritik av den egna högskolan i media. Samtidigt observerades olaglig diskriminering av manliga akademiker vid 18 lärosäten. Det rör sig om särskilda meriteringsbidrag som riktar sig enbart till kvinnliga akademiker och där män är utestängda från att söka. Diskriminering på grund av kön är förbjudet enligt svensk lag och är även akademiskt oacceptabelt.

Överträdelser av den akademiska friheten registrerades vid följande högskolor: Blekinge tekniska högskola, Chalmers tekniska högskola, Försvarshögskolan, Gymnastik- och idrottshögskolan, Göteborgs universitet, Högskolan Dalarna, Högskolan i Gävle, Högskolan i Halmstad, Karlstads universitet, Karolinska institutet, Konstfack, Kungliga konsthögskolan, Kungliga tekniska högskolan, Linnéuniversitetet, Luleå tekniska universitet, Lunds universitet, Malmö högskola, Mittuniversitetet, Mälardalens högskola, Stockholms konstnärliga högskola, Stockholms universitet, Sveriges lantbruksuniversitet, Södertörns högskola, Umeå universitet, Uppsala universitet och Örebro universitet.

Samtidigt finns det indikationer på att man från politiskt håll nu vill motverka effekterna av New Public Management, en modell enligt vilken statliga högskolor ska styras som om de vore privata företag, något som ligger bakom många problem.

Academic Rights Watch är en oberoende ideell sammanslutning av forskare vid olika lärosäten vars syfte är att bevaka den akademiska friheten i Sverige. Verksamheten består huvudsakligen i att på organisationens webbplats dokumentera och uppmärksamma och fall där rättigheter kränkts.

1. Inledning

Den akademiska friheten är central i det demokratiska samhället. Utan akademisk frihet stagnerar demokratin. Om det kritiska akademiska samtalet inte längre är tillåtet, därför att yttrandefriheten begränsats, kan vi inte längre vara säkra på att forskningsresultat håller hög kvalitet. Om politiskt tillsatta chefer, snarare än akademiker själva, får styra högskolorna är risken stor att forskningen politiseras, vilket ytterligare äventyrar kvaliteten i verksamheten. Högskolorna utbildar framtidens makthavare. Om högskolorna inte är öppna och toleranta kan vi inte förvänta oss att samhället i övrigt ska vara det. Av dessa skäl är varje enskild kränkning av den akademiska friheten ett allvarligt misslyckande och ett nederlag för det öppna samhället.

Samtidigt finns det starka krafter som motverkar den akademiska friheten. Det största hotet kommer från New Public Management (NPM), en ideologi enligt vilken offentlig verksamhet ska styras som om den vore privat. Inom privat näringsverksamhet kan yttrandefriheten begränsas och linjestyrning snarare än kollegialt styre dominerar. Den allmänna misstro mot professioner som genomsyrar NPM skapar ett behov att flytta kontrollen av akademisk verksamhet till högre nivåer i beslutshierarkin, där ämneskompetens ofta saknas. NPM står i direkt motsatsställning till den frihet, kollegialitet och öppenhet som är akademins livsluft. Vi har tidigare dokumenterat flera fall där införande av NPM lett till sämre kvalitet i verksamheten, i ett extremfall till förlust av en internationell ackreditering.

Under 2013 dokumenterade vi 25 fall vid 15 av landets högskolor där kränkningar av den akademiska friheten förekommit med visshet eller hög sannolikhet. Överträdelserna gav belägg för existensen av ett omfattande och systematiskt problem.

Dessa farhågor besannades under 2014, då vi registrerade såväl fler kränkningar som fler inblandade lärosäten. Sammantaget dokumenterade vi mer än 40 överträdelser av den akademiska friheten vid 26 lärosäten. Mot bakgrund av våra begränsade resurser är det inte osannolikt att vi bara sett toppen av isberget.

Glädjande nog har vissa högskolor föregått med gott exempel och omarbetat de kommunikationsdokument som vi kritiserade under 2013 från yttrandefrihetsperspektiv. Tyvärr är dock många av de kränkande policydokumenten fortfarande i kraft, varför överträdelserna måste betraktas som pågående under 2014. Tillkommit har en rad ärenden där individuella akademiker fråntagits sina rättigheter, flera fall av nedmonterad kollegialitet och bristande institutionell autonomi.

Den största gruppen nytillkomna ärenden rör den utbredda och systematiska diskrimineringen av män som sker i form av så kallade meriteringsbidrag riktade enbart till kvinnor. Syftet med dessa är att uppnå det politiska målet att fler kvinnliga akademiker ska bli professorer. Även om syftet kan uppfattas som gott är bidrag som utestänger presumtiva sökande enbart på grund av deras könstillhörighet inte förenliga med svensk lag, som förbjuder kvotering. Däremot är det tillåtet att välja en person av underrepresenterat kön om det i konkurrens om medel eller tjänster skulle stå lika mellan två kandidater.

Under 2014 registrerade vi en stadigt växande ström av läsare till vår webbplats. Det genomsnittliga antalet unika besökare per månad uppgick till 2500 (5000 besök). Som mest hade vi 4500 unika besökare (9000 besök). (Besökarantalet steg kraftigt i början av 2015 efter ett uppmärksammat ärende om SLU.) Många laddar ner den dokumentation som finns på sajten, där 100-tals handlingar finns tillgängliga, direkt eller via länkar. Den objektiva dokumentationen är en oumbärlig del av vårt arbete. På så sätt kan intresserade läsare själva kan bilda sig en uppfattning om hållbarheten hos våra analyser.

Det kanske viktigaste dokumentet, som vi ständigt har anledning att återkomma till, är Unescos rekommendationer för högre utbildning (*Recommendation Concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel*), som bl.a. skyddar akademikers yttrandefrihet, kollegialt styre och institutionell autonomi. Academic Rights Watch (ARW) har sedan starten systematiskt arbetat för att göra denna internationella överenskommelse, som Sverige förbundit sig att följa, allmänt känd.

Förutom ärendehantering har medlemmar av ARW på många sätt deltagit i den offentliga diskussionen om akademisk frihet, t.ex. genom att skriva inlägg i dagstidningarna eller delta i seminarier och paneldebatter. Sammanlagt förekom ARW i media i 25 sammanhang. Exempelvis uppmärksammades vår studie av kommunikationsdokument i en artikel i *Aftonbladet*. Våra inlägg rankas genomgående högt av sökmaskiner som Google, vilket bidrar till att synliggöra vår verksamhet och de överträdelser som vi identifierar.

I takt med att Academic Rights Watch fått allt större genomslag på nätet och i media har vi också fått fler uppgiftslämnare. Fler ärenden än tidigare har initierats av personer som kontaktat oss och berättat om överträdelser samt bidragit med dokumentation och uppgifter kring fallen. I klartext betyder det att ARW har fått allt fler ögon och öron ute på högskolorna. Ibland rör det sig om personer som själva blivit utsatta för en överträdelse, men det handlar även om personer som är oroade över utvecklingen på ett lärosäte generellt, t.ex. hur tjänster tillsätts, även om de själva inte drabbats. Vi garanterar alla

uppgiftslämnare som så önskar full anonymitet. Det är oerhört glädjande att så många uppgiftslämnare uppskattar och har förtroende för vårt sätt att arbeta.

En annan positiv utveckling är att högskolorna själva konkret börjat reagera på vår kritiska granskning. På vår begäran publicerade Stockholms universitet en sedan 2006 mörklagd magisteruppsats, där dåvarande rektor Kåre Bremer görs ansvarig för en misslyckad omorganisation vid Företagsekonomiska institutionen. Efter vår påtryckning tog Högskolan i Gävle ner sin kommunikationspolicy från högskolans hemsida, detta efter att högskolan trots massiv kritik, bl.a. från statsvetare i Lund, vägrat upphäva policyn. Även justitiekanslern reste vissa invändningar. Då inget av detta hjälpte vände vi oss till sist direkt till högskolans rektor, Maj-Britt Johansson, vilket ledde till att policyn togs ner. Nämnas kan också att Linnéuniversitetets rektor Stephen Hwang blev föremål för Sveriges Radios granskning efter vår rapport om den nedmonterade kollegialiteten vid lärosätet i konflikt med Unescos riktlinjer för högre utbildning.

En annan konkret framgång som vi kunde bokföra under året var att vår skrivelse till Europarådet behandlades på generaldirektörsnivå. I skrivelsen berättade vi om det pågående hotet mot den akademiska friheten i Sverige, med bifogad årsberättelse från 2013. I svaret betonar Europarådets generaldirektör för demokrati, Snezana Samardzic-Markovic, att akademisk frihet och institutionell autonomi är nödvändiga beståndsdelar i ett demokratiskt samhälle och att man arbetar med att stärka den akademiska friheten på statsnivå, även om man inte behandlar enskilda ärenden. I sitt sammanhang kan reaktionen från Europarådet ses som en stark europeisk signal till Sverige att slå vakt om grundläggande akademiska värden.

2. Dokumenterade överträdelser av den akademiska friheten

Under 2014 har vi uppmärksammat och dokumenterat över 40 fall vid 26 lärosäten där kränkningar av den akademiska friheten förekommit med visshet eller hög sannolikhet:

- överträdelse av Unescos principer för akademikers yttrandefrihet vid Uppsala universitet, då en emeriterad professor avstängdes för sin kritik av kvaliteten på Sociologiska institutionens forskningsinformation.
- överträdelse av Unescos principer för kollegialt styre vid Högskolan Dalarna, Göteborgs universitet, Linnéuniversitetet, Luleå tekniska universitet och Malmö högskola.

- kränkning av yttrandefriheten samt procedurfel vid Lunds universitet då en lektor vid Företagsekonomiska institutionen förbjöds att yttra sig vid ett möte i institutionsstyrelsen och hans invändningar mot ingreppet inte behandlades på ett effektivt, sakligt och opartiskt sätt.
- bristande institutionell autonomi vid Uppsala universitet då styrelseordförande Carola Lemne även accepterat uppdraget som VD för lobbyorganisationen Svenskt näringsliv.
- massiva överträdelser av en rad lagar och akademiska principer vid Högskolan Dalarna efter att högskolan bestämt sig för att göra sig av med en obekväm professor, inklusive brott mot yttrandefriheten, mot kravet på opartisk rättegång, mot offentlighetsprincipen, mot förvaltningslagen samt mot kravet på saklig och opartisk handläggning.
- diskriminering av en manlig lektor vid Mittuniversitetet efter att han utestängts från att söka meriteringsbidrag som utlysts enbart för kvinnor.
- sannolik systematisk diskriminering av manliga akademiker genom riktade meriteringsstöd enbart för kvinnor vid en lång rad högskolor: Försvarshögskolan, Gymnastik- och idrottshögskolan, Göteborgs universitet, Högskolan i Gävle, Högskolan i Halmstad, Karlstads universitet, Karolinska institutet, Kungliga konsthögskolan, Kungliga tekniska högskolan, Linnéuniversitetet, Luleå tekniska universitet, Lunds universitet, Mittuniversitetet, Stockholms universitet, Södertörns högskola, Uppsala universitet, Umeå universitet och Örebro universitet.
- systematiska överträdelser av Unescos principer för kollegialt beslutsfattande då Lunds universitet valde ny rektor och prorektor utan akademisk majoritet i något av de inblandade organen (universitetsstyrelse, beredningsgrupp och universitetskollegium).
- systematiska överträdelser av förvaltningslagens förbud mot jäv vid flera anställningar på Stockholms konstnärliga högskola, varav en som akademisk chef.
- systematiska överträdelser av yttrandefriheten i lokala kommunikationsdokument från Blekinge tekniska högskola, Chalmers tekniska högskola, Högskolan Dalarna, Högskolan i Halmstad, Lunds universitet, Mittuniversitetet, Sveriges lantbruksuniversitet, Södertörns högskola, Uppsala universitet och Örebro universitet, med varningar utfärdade av ARW för Mittuniversitetet samt Södertörns högskola.
- kränkning av yttrandefriheten och meddelarfriheten då en professor vid Dala Sports Academy (Högskolan Dalarna) utsattes för ett timplångt

korsförhör av två chefer efter att han talat med journalister från Svenska dagbladet.

Vi har också tagit upp ett fall där rektor Marita Hilliges vid Högskolan Dalarna försökte mörka studenternas ledningskritik genom att föreslå en särskilt procedur för att undvika diarieföring av deras kritiska skrivelse. I ett annat fall som vi granskade anställdes en man utan akademisk examen vid Umeå universitet som utvecklare av högskoleprovet i konkurrens med flera högt kvalificerade kvinnliga sökande, varav två med doktorsgrad.

En mer detaljerad och systematisk redogörelse av de ärenden vi tagit upp under 2014 återfinns nedan.

2.1. Repressalier vid kritik av högskolan

En viktig aspekt av akademisk frihet, som dessutom är skyddad i grundlag och i internationella överenskommelser, är rätten att framföra kritik mot hur högskolan styrs utan risk att drabbas av repressalier. Liksom förra året har ARW kunnat rapportera hur akademiker drabbas av olika former av sanktioner när de framför kritik.

Ett av de mest flagranta exemplen på detta dokumenterade vi i november. Efter att ha intervjuats av journalister på *Svenska Dagbladet*, blir en professor vid Dala Sports Academy, som hör till Högskolan Dalarna, inkallad till korsförhör av delar av ledningen. Professorn lämnade vid intervjun den för högskolan ofördelaktiga informationen att ett medicinskt labb, som betalats med en stor summa skattemedel, stått outnyttjat under lång tid. Det som gör fallet unikt är att professorn spelade in det samtal som ägde rum vilket ger inblick i hur det kan gå till. Vid samtalet, som leds av akademichef Stina Jeffner och personalchefen Pia Berg, beskylls professorn för att ha ljugit för pressen och informeras inledningsvis om ”konsekvenser” som kan drabba honom.

Högskolans rektor, Marita Hilliges, som inte var närvarande vid förhöret, agerade proaktivt och anmälde incidenten till JK, som inledningsvis bedömde att det inte var frågan om en repressalie som är kriminaliserad. Då professorn uppgett att han isolerats på sin avdelning och därigenom berövats möjlighet att verka som professor i en akademisk miljö, kan JK:s bedömning starkt ifrågasättas. Ärendet är när detta skrivs fortfarande under utredning.

Högskolan Dalarna figurerade i flera ärenden under 2014 där yttrandefriheten aktualiserades. I april rapporterade vi om högskolans agerande gentemot en annan professor, som i samband med en omorganisation besvarade frågor från studenter och då berättade att det fanns olika uppfattningar om

beslutet att flytta ett utbildningsprogram till annan ort. Högskolans ledning uppfattade detta som brist på lojalitet mot högskolan och bestämde sig för att göra sig av med professorn. Efter ett digert och resurskrävande utredningsarbete hade man samlat ihop ett 50-tal anklagelsepunkter som enligt högskolan motiverade ett avskedande. När ärendet, genom fackförbundet SULFs försorg, hamnade i arbetsdomstolen, visade sig anklagelserna vara gripna ur luften och ärendet slutade med förlikning där professorn köptes ut för en betydande summa skattemedel.

ARW anmälde i detta sammanhang Högskolan Dalarna till JO, men ansvarig JO, Lilian Wiklund, valde att inte ta upp det till behandling. Därefter JK-anmälde professorn själv högskolan, vilket vi rapporterade om i augusti. Professorn anmälde dessutom högskolans advokat Gustaf Dyrssen till Advokatsamfundet för brott mot samfundets etiska regler. I svaret till JK medger högskolan, genom rektor Marita Hilliges, att man i flera fall överträtt lagen. Det gäller bl.a. en undermålig utredning om påstådda sexuella trakasserier och flera fall av bristande diarieföring. JO gjorde alltså en felbedömning när man valde att inte ta upp ärendet för granskning. Vi har inte tidigare sett något fall där en högskola medgett överträdelser. I bästa fall inleder ärendet en ny trend mot större saklighet hos högskolornas ledningar.

Ett exempel på egendomligheter i samband med diarieföringen är att studenter vid högskolan, som gett den utsatte professorn sitt stöd, hävdar att de av högskolans rektor, Marita Hilliges, uppmanats att ”glömma” en mot högskolan kritisk skrivelse på hennes skrivbord, eftersom det i annat fall skulle diarieföras och bli offentlig handling. I skrivelsen till JK ifrågasätter högskolan studenternas beskrivning av händelsen.

Vi har även under 2014 följt ärendet med Ulfur Arnason, en internationellt välrenommerad biologiprofessor som avstängdes från Lunds universitet efter att han framfört kraftig kritik mot planerade nedskärningar vid institutionen. I maj kunde vi rapportera att den kände människorättsadvokaten Percy Bratt tog fallet till Europadomstolen, där det tyvärr inte gick vidare till huvudförhandling. Likväl sätter fallet fingret på ett par väsentliga problem som vi har kunnat dokumentera även i andra ärenden.

I JK:s beslut i Arnason-fallet påstås att Arnasons civila rättigheter inte blivit kränkta, eftersom det inte förelåg ett anställningsförhållande mellan Lunds universitet och Arnason, som då händelserna inträffade var aktiv som icke-anställd emeritus. Lunds universitets beslut att frånta Arnason dennes emeritustatus vilade i allt väsentligt på argumentet att Arnason utgjorde en belastning på den psykosociala miljön. På liknande sätt argumenterade man vid Uppsala

universitet där en annan internationellt framstående och fortfarande aktiv professor emeritus, Lars Tornstam, blev av med sin e-post och tillgång till universitetets lokaler efter att ha kritiserat kvaliteten hos forskningsinformationen på en av institutionens hemsidor. Enligt prefekten, Patrik Aspers, hade Tornstam framfört sin kritik i dålig ton, som det hette. I mars 2014 framställde ARW en vädjan till Uppsala universitets rektor, Eva Åkesson, att ge Tornstam upprättelse. Uppsala universitet avlog begäran med hänvisning till JK:s beslut i Arnason-fallet och det faktum att Tornstam inte var formellt anställd.

ARW vänder sig mot att formella anställningsförhållanden ska vara avgörande för huruvida en forskare eller lärare ska få åtnjuta akademisk frihet. Förhållningssättet strider mot Unescos riktlinjer för högre utbildning där begreppet akademiker ("higher education teaching personnel") definieras med hänvisning till yrkesutövning och inte anställningsförhållande. Så länge man forskar eller undervisar vid en institution för högre utbildning är man enligt Unesco akademisk lärare och åtnjuter därmed samma yttrandefrihet och andra akademiska rättigheter som anställda akademiker. En parallell kan dras till frilansjournalister som, givet vissa villkor, åtnjuter samma pressfrihet som anställda journalister.

Det är beklagligt att rättsinstanserna i Sverige inte vill rätta sig efter internationella överenskommelser i detta avseende. Inte bara emeriterade professorer drabbas av detta utan alla forskare och lärare som är blott associerade. Det gäller även så kallade skuggdoktorander, dvs. personer som de facto doktorerar i väntan på framtida anställning. Alla dessa vid våra lärosäten aktiva lärare och forskare, och de torde vara många, saknar akademisk frihet i Sverige och kan när som helst bestraffas enbart för att de utnyttjat sin yttrandefrihet.

I april kunde vi rapportera om ytterligare ett fall, återigen vid Lunds universitet, där en lektors utövande av sin grundlagsskyddade yttrandefrihet ledde till att han mot sin vilja fick lämna universitetet. Lektorn önskade vid ett möte i institutionsstyrelse uttrycka en avvikande uppfattning, varpå han av prefekten, Sven Carlsson, förbjöds yttra sig. Lektorn ville reservera sig men reservationen tillfördes inte protokollet. Då gjorde lektorn universitetsledningen uppmärksam på procedurfelen. Det skulle han inte ha gjort, för nu började universitetet betrakta lektorn som icke önskvärd. Vid ett möte med en stor grupp chefer ställs han inför valet att antingen blir uppsagd eller utköpt. Universitetet bortser sedan från ett jämkningsbeslut och lektorn måste betala 58% skatt på ersättningen. När han klagar förbjöds han att kontakta valfri befattningshavare utan måste alltid vända sig till universitetets säkerhetschef. Lektorn JO-anmälde universitetet men ansvarig JO, Lilian Wiklund, som i sina beslut de-

monstrerar en repressiv inställning till yttrandefrihet, avskrev ärendet utan närmare förklaring.

Under 2014 fick vi anledning att återvända till ärendet med professorn som med sitt privata twittrande retade upp universitetsledningen i Lund. Händelsen JO-anmälades av en juridikstudent i Stockholm. I augusti 2014 hade Lilian Wiklund, efter 368 dagar, fortfarande inte fattat något beslut i ärendet. Den långa handläggningstiden och JO:s allmänna oförmåga eller ovilja att försvara akademikers yttrandefrihet är besvärande. Detsamma kan sägas om JK. De slutsatser man kan dra är att det ingalunda är riskfritt att kritisera ledningen eller på andra sätt utöva sin yttrandefrihet vid svenska högskolor, och att de instanser som är satta att vaka över denna grundläggande rättighet rutinmässigt avskriver ärendena.

2.2. Interna föreskrifter som inkräktar på akademikers civila rättigheter

Liksom 2013 genomförde vi under förra året en analys av högskolornas lokala kommunikationsdokument. I dessa sägs i mer eller mindre klara ordalag att anställda utåt måste visa upp en fin bild av högskolan, för att på så sätt stärka ”varumärket”, och att yttranden som är stötande, strider mot god smak osv., är förbjudna. Detta är mindre problematiskt om dokumenten klart avgränsas till att gälla yttranden som en kommunikationsansvarig gör i sin funktion. Det är också var JK kom fram till i ett ovanligt förtjänstfullt beslut från 2013, med anledning av en anmälan gjord av ARW. Problemet är att många dokument inte gör denna avgränsning, varför intrycket väcks att de, i strid med grundlagarna, gäller för alla anställda.

I vår analys av 18 högskolors kommunikationsdokument i oktober fann vi att yttrandefriheten på detta sätt kränks på 10 högskolor. Exempelvis ska enligt Blekinge tekniska högskola marknadsavdelningen alltid ”informerar om aktiviteter och händelser på högskolan som kan vara av sådan karaktär att media ska meddelas”. Föreskriften strider mot meddelarfriheten om den tolkas som gällande all personal. Oklarheten riskerar i sig att ha en hämmande effekt på yttrandefriheten. ARW valde att anmäla alla högskolor med underkända kommunikationsdokument till Universitetskanslerämbetet (UKÄ), som i skrivande stund utreder saken.

Tio högskolor har alltså kommunikationsdokument som enligt vår uppfattning klart strider mot yttrandefrihetsgrundlagen, men det bör samtidigt nämnas att nio högskolor vid tidpunkten för vår studie höll på att omarbeta sina kommunikationsriktlinjer, däribland, som redan nämnts, Högskolan i Gävle.

2.3. Olagliga tjänstetillsättningar och diskriminering

Grunden för offentlig sektor är att skicklighet ska vara den främsta bedömningsgrunden och att tillsättningar ska ske i öppen konkurrens efter utlysning och sakkunniggranskning. Inom akademien står objektiva förfaranden som garant för forskningens och undervisningens kvalitet. Från ett akademiskt frihetsperspektiv är de många oegentligheter som sker vid tjänstetillsättningar ett stort problem. Högskolorna utnyttjar ofta möjligheten till internrekryteringar av personliga favoriter, antingen genom att bortse från eller försöka kringgå gällande regler.

Liksom förra året har vi dokumenterat ett antal regelvidriga tjänstetillsättningar. Flera av dessa ärenden kan användas som mall för att överklaga ogiltigt tillsatta tjänster. Grundregeln är att överklaga tillsättningsbeslut som inte uppfyller grundläggande objektivitetskrav till Överklagandenämnden för högskolan, som visat sig vara ett av de mer pålitliga tillsynsorganen.

Ett fall som vi rapporterade om under 2013 gällde en regelvidrig tillsättning av ett lektorat i teoretisk filosofi vid Göteborgs universitet. Dåvarande prefekten vid Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori valde på eget bevåg att tillsvidareanställa en vikarie som universitetslektor. Detta skedde i strid med gällande lagstiftning, universitetets anställningsförordning och under protester från bl.a. professorn i ämnet samt tillträdande prefekt och prorektor. Två personer överklagade tillsättningen. Båda var kvalificerade för ett universitetslektorat och hade varit intresserade av att söka tjänsten om den hade utlysts. Genom prefektens förfarande har de emellertid berövats den möjligheten.

I sitt beslut, som vi kunde rapportera om i mars, konstaterar ÖNH att anställningsbeslutet inte tillkommit i laga ordning varpå det undanröjdes. Ärendet kan uppfattas som ett slags manual för hur man bör agera vid olagliga tillsättningar. I detta fall var överträdelserna så uppenbara att ÖNH knappast kunnat fatta något annat beslut, eftersom det av anställningsförordningen 6 § framgår att en myndighet måste utlysa en tillsvidareanställning, vilket inte skedde i Göteborg. Göteborgsfallet visar att det går att få rätt mot högskolan i fall där regelbrottet är uppenbart och kan klart dokumenteras.

Myglet med tjänstetillsättningar vid institutionen visade sig vara mer vittgående än man kunnat föreställa sig. Ytterligare grävning gav vid handen att flera adjunkt- och lektorstjänster tillsatts regelvidrigt. Två adjunkter anställdes för sju år sedan utan att tjänsterna utlysts och innan LAS aktualiserats. Adjunkterna blev sedan uppgraderade till lektorer. Som vi rapporterade i december gick ÖNH återigen på de klagandes linje och undanröjde besluten.

Vi uppmärksammade också flera fall av tvivelaktiga anställningsförfaranden vid Stockholms konstnärliga högskolor, där personliga kontakter snarare än objektiv meritering förefaller vara avgörande vid anställningsbeslut. En av Konstfacks prefekter anställde sin sambos nära samarbetspartner som sin biträdande prefekt. Stockholms konstnärliga högskola anställde förvaltningschefens sambos son som ekonomiadministratör. Samtidigt rekryterades dottern till en avgående rektor som administratör. Fallet med den biträdande prefekten överklagades och Överklagandenämnden fann att det förelåg jäv, varpå anställningsbeslutet undanröjdes.

Men samma dag som ÖNH fattade beslutet återanställde Konstfack samma person – som tf biträdande prefekt. Personen fick alltså ett vikariat på en tjänst för vilken han felaktigt anställts på grund av jäv. På fackförbundet ST framhåller man att detta är oacceptabelt, en uppfattning som vi delar. Om jäv föreligger bör personen naturligtvis inte vikariera på tjänsten. Även andra skeenden på Konstfack indikerade att man bestämt sig för att anställa en viss person snarare än att tillåta det öppna förfarande som inte bara god akademisk praxis utan även lagstiftningen kräver. Fallet är ett fascinerande exempel på administrativ kreativitet i syfte att kringgå granskningsorgan och underminera offentliganställdas rättigheter.

I december kunde vi rapportera om en annan tvivelaktig rekrytering, denna gång vid Umeå universitet. Till tjänsten som utvecklare av högskoleprovet sökte 23 personer, inklusive flera högt meriterade kvinnor, varav två med doktorexamen. Det kan tyckas naturligt att den som ska utveckla ett prov för att mäta förmågan att klara akademiska studier själv har en akademisk examen. I Umeå resonerade man annorlunda och tillsatte en manlig sökande med väsentligen bara gymnasieexamen. Detta var möjligt med hjälp av en sinnrikt uttänkt strategi, där tjänsten utlystes i flera steg på ett sätt som enligt vår mening otillbörligt gynnade den önskvärda kandidaten. Tillsättningsbeslutet överklagades till ÖNH.

Som tidigare nämnts har en lång rad högskolor ertappats med att tillhandahålla särskilda meriteringsstöd som bara kvinnor kan söka – i strid med lagen, som förbjuder könsvotering. Detta påvisades av ARW i ett inlägg där vi konstaterade att denna typ av regler fanns i Halmstad, Gävle, Stockholm och Umeå. Exempelvis tillkännagav Stockholms universitet följande: ”I början av december [2012] beslutade rektor att satsa 15,6 miljoner kronor under fem år i syfte att öka andelen kvinnor i professorskåren. Hälften fördelas till humanistiska- samhällsvetenskapliga området (HS) och den andra hälften till naturvetenskapliga området. Inom HS-området kommer 26 kvinnliga docenter att er-

bjudas tid till forskning och därmed vetenskaplig meritering. 7,8 miljoner kronor ska användas för att kompensera institutioner där tillsvidareanställda kvinnor med docentkompetens tackar ja till erbjudande om meriteringstid.” Umeå universitet har vidare ett startbidrag ”till nya professorer som tilldelas under två år 200 tkr (män) resp. 300 tkr (kvinnor) årligen”, vilket är uppenbart diskriminerande. Halmstad beskriver sitt program så här: ”Högskolan arbetar med återväxten inom handledarförsörjningen genom att avsätta särskilda meriteringsbidrag för att underlätta antagande till docent eller professor, samt har sedan hösten 2012 ett docent- och professorsmeriteringsprogram riktat till kvinnor.” Även detta är ett fall av olaglig diskriminering av män.

Organisationen Centrum för rättvisa, som bl.a. driver diskrimineringsärenden, gick vidare och identifierade likande arrangemang vid sammanlagt 18 lärosäten under åren 2010-2014. Ett konkret fall gällde en manlig rektor vid Mittuniversitet som vände sig till centret med anledning av diskrimineringen. Lektorn kunde enbart på grund av sin könstillhörighet inte söka meriteringsstöd. Lektorn fick stöd av centret, som anmälde saken till Diskrimineringsombudsmannen (DO), som i sin tur tog ärendet till Arbetsdomstolen, där det i skrivande stund väntar på ett avgörande. Då arbetsgivarsidan vid de muntliga förhandlingarna medgett diskriminering är en fällande dom oundviklig. I skrivande stund återstod endast frågan om ersättnings storlek.

2.4. Bristande institutionell autonomi, kollegialitet och offentlig insyn

Liksom föregående år kunde vi under 2014 observera flera tecken på att det för akademien så viktiga kollegiala styret är hotat. Denna negativa utveckling sammanhänger paradoxalt nog med den autonomireform som infördes i januari 2011. Lärosätenas ökade autonomi har lett till minskad akademisk frihet för lärare och forskare. Deras kollektiva rätt att styra sig själva har bytts ut mot linjestyrning vid flera lärosäten.

Ett av våra mest uppmärksammade inlägg 2013 rörde en studie av autonomireformens effekter på det kollegiala styret skriven av Elin Sundberg under demokratiexperten Shirin Ahlbäck Öbergs handledning. 2014 tog vi upp en ny studie av Sundberg där hon analyserar utvecklingen av kollegialiteten vid Linnéuniversitetet, Lunds universitet, Malmö högskola, Södertörns högskola och Örebro universitet. Slutsatsen blev att Lund och Örebro i hög grad bevarat det kollegiala styret medan Linnéuniversitetet och Malmö högskola nedmonterat detsamma till förmån för linjestyrning.

Vid exempelvis Linnéuniversitetet beslutar dekan på direkt delegation av rektor om beredningsförfarande vid anställningsärenden, och flera av fakul-

tetsnämndens beslutsbefogenheter har på samma sätt delegerats till dekan. Kombinerar man studierna framträder följande bild av hur kollegialt utbildningen styrs. Bäst är Lund, Stockholm och – något överraskande – Örebro, som kommer något före Uppsala. Därefter följer Södertörn och Göteborg, före Linnéuniversitetet och Högskolan Dalarna. På näst sista plats hittar vi Malmö som är nästan lika toppstyrt som Luleå tekniska universitet, som behåller sin bottenplacering från förra året.

Vi fick anledning att återkomma till Lunds universitet i detta sammanhang. I juni konstaterade vi att det kollegiala inflytandet var minimalt när Lunds universitet skulle välja ny rektor. Under ledning av Eva Åkesson, dåvarande prorektor i Lund och nuvarande rektor i Uppsala, inrättades något år innan valet en ny enhet – universitetskollegiet – där lärarna bara har 50 procent representation. Universitetskollegiets funktion var i valet enbart rådgivande. Den verkliga makten låg i stället hos beredningsgruppen, ledd av dåvarande styrelseordföranden, nuvarande utrikesministern, Margot Wallström. Förutom Wallström själv ingick ytterligare en extern styrelseledamot samt en student- och en lärarrepresentant. Ett annat problem som vi uppmärksammade var att listan över vilka som nominerats för rektorstjänsten var hemlig, vilket inte bara är akademiskt oacceptabelt utan stod i direkt strid med de direktiv som beredningsgruppen fått av styrelsen: ”I sitt arbete ska beredningsgruppen genom hela processen säkerställa öppenhet och en god förankring inom universitet.” Det slutgiltiga förslaget på ny rektor klubbades sedan i den likaledes av externa ledamöter dominerade universitetsstyrelsen. Förfarandet står i massiv strid med Unescos krav på akademisk majoritet i akademiska organ.

I april kunde vi rapportera om ett annat autonomiproblem, denna gång vid Uppsala universitet. Universitetets styrelseordförande, Carola Lemne, accepterade i maj 2014 att också fungera som VD för intresseorganisationen Svenskt näringsliv, som företräder ca 60000 svenska företag. Flera Uppsala-professorer reagerade på de dubbla rollerna och framhöll bl.a. att det kan uppkomma intressekonflikter mellan uppdragen och att Svenskt näringsliv är en intresseorganisation som ser samhällsfrågorna, inklusive högskolepolitiken, ur ett rent näringslivsperspektiv. Dessutom påpekar man att organisationen har gjort en rad utspel som skarpt kritiserats av högskolornas företrädare och andra instanser för deras radikala, oakademiska inslag, bl.a. ett förslag som innebär att studenter inom konst och humaniora skulle få lägre studiemedel därför att de har svårare att få arbete. Svenskt näringsliv menar att studiemedelsystemet borde gynna utbildningar som är anpassade till nuvarande arbetsmarknad.

Mot bakgrund av bl.a. Europarådets rekommendation 1762 (2006), beto-
nade vi i ett inlägg högskolans kulturella och sociala funktion som oberoende
sambandskraft och pekade på de intressekonflikter som Lemne kan hamna i.
Som VD för Svenskt näringsliv måste hon företräda ett kortsiktigt närings-
livsperspektiv, medan hon som styrelseordförande för Uppsala universitet
måste hitta en balans mellan samverkan med näringslivet och ett långsiktigt
demokratiskt och kulturellt samhällsuppdrag. Om hon går det ena intresset till
mötes, fjärrar hon sig från det andra. Att kraftfullt företräda båda organisat-
ionernas intressen är därför i praktiken omöjligt och vi menade att Lemne
måste avsäga sig ett av uppdragen. Så har emellertid inte skett.

Mot bakgrund av denna dystra bild av nedmonterad kollegialitet och auto-
nomi föreföll det naturligt att inför valet konfrontera de största politiska parti-
erna med frågan vad de tänker göra för att stärka den akademiska friheten för
forskare och lärare. I september kunde vi rapportera att samtliga partier utom
Centerpartiet hade inkommit med svar. De partier som rimligen borde för-
valta en liberal idétradition, Folkpartiet och Moderaterna, redovisade förvå-
nansvärt bleka synpunkter. Detsamma gällde Kristdemokraterna medan Mil-
jöpartiet och Socialdemokraterna levererade kraftfulla försvarstal för den aka-
demiska friheten. Det kan delvis förklaras av en ambition att profilera sig mot
den sittande regeringen. Men som vi ska se finns det tecken på att den nya re-
geringen faktiskt avser att ta itu med den företeelse som är roten till så mycket
ont inom akademien: New Public Management.

2.5. Ljusglimtar

I november kunde vi rapportera om att den nya regeringen, ledd av Stefan
Löfven, avser att avskaffa New Public Management som styrprincip inom of-
fentlig sektor. I ett meddelande från nye civilministern, Ardalan Shekarabi, på
finansdepartementet den 23 oktober förklaras att regeringen i budgetpropositi-
onen 2015 tar ”ett första steg mot att utveckla styrningen i offentlig sektor i
en riktning som innebär att professionernas kunnande och yrkesetik blir mer
vägledande än vad de är i dag” samt att man ”påbörjar ett arbete med att ut-
veckla styrmodeller som skapar större frihet för medarbetarna i offentlig sek-
tor”. Regeringens ambition att låta professionernas kunnande och yrkesetik bli
mer vägledande är välkommen. Samtidigt måste man vara klar över att det är
en mycket svår uppgift och vi varnade för ett kraftigt motstånd från olika ak-
törer som har allt att vinna på att NPM-styret blir kvar. Dit hör inte minst
lobbyorganisationen Svenskt näringsliv.

Det bästa vore förstås att de högskolor som med stöd av autonomireformen valt att nedmontera det kollegiala styret enligt NPM-modell själva avskaffar linjestyrning och andra marknadsanpassade inslag i högskolan, såsom varumärkestänkande och olika sätt att inskränka yttrandefriheten för lärare och forskare. Det är därför med tillfredsställelse som vi i september kunde rapportera om Malmö högskolas ambition att vända utvecklingen. I en intervju med ARW meddelar dåvarande rektor Stefan Bengtsson att han dels vill stärka kollegialiteten, dels övergå till mindre organisatoriska enheter. I båda fallen rör det sig om avståndstagande från NPM-modellen. Om Malmö högskola verkligen genomför planerna återstår att se.

3. Avslutande kommentarer

Denna årsberättelses avslutande kommentar ansluter i hög grad till förra årets. Trots vissa ljuspunkter är den akademiska frihetens situation och framtid i Sverige högst osäker. Vi har som sagt registrerat fler kränkningar under 2014 än under 2013, och antalet inblandade lärosäten är också större. Även om detta delvis kan förklaras av att vi fått in fler tips än tidigare finns det inget som tyder på att den akademiska friheten stärkts under året.

Yttrandefriheten är hotad genom repressalier och införande av diverse kommunikationsregler och lokalt formulerade uppförandekoder. Ökad linjestyrning skapar ett avstånd mellan kärnverksamheten och de chefer som är satta att styra över verksamheten. Det kollegiala ledarskapet är på många håll avskaffat. Internrekryteringar och strategiska ”inlasningar” är vanliga och riskerar att försvaga kvaliteten i verksamheten. Högskolans autonomi har lett till ökad frihet, men inte för forskare och lärare, utan för administrativa chefer och managers. Även om det finns många institutioner som fungerar bra, där tjänster tillsätts i öppen konkurrens och där det kritiska akademiska samtalet leder till forskning i världsklass, är helhetsbilden huvudsakligen oförändrat negativ.

Som vi noterade i vår förra årsberättelse balanserar många högskolor på grundlagens gräns. Kunskapen om, och respekten för, internationella överenskommelser som Unescos rekommendationer för högre utbildning är vidare högst begränsad, trots att Sverige och statliga högskolor förpliktigt sig att följa riktlinjerna. Samtidigt finns en klart uttalad ambition från den nya regeringen att motverka den styrmodell som måste hållas huvudansvarig för de problem som högskolan och den svenska demokratin nu ställs inför.

Värdet av detta politiska arbete ska på intet sätt förringas, men i slutänden är det enskilda akademikers konkreta initiativ och engagemang som kan skapa

verklig förändring. Gemensamt kan vi skapa en öppen högskola där kritiska intellektuella ses som en resurs och som en tillgång för att kvalitetssäkra verksamheten och förverkliga högskolans långsiktiga demokratiska funktion.

Fakta om Academic Rights Watch

Ideell sammanslutning

Grundades 2012

Politiskt och religiöst oberoende

Huvudsaklig verksamhet:

- driver sajten www.academicrightswatch.se

Grundare:

- professor Erik J Olsson (teoretisk filosofi, Lunds universitet)
- docent Magnus Zetterholm (Nya testamentets exegetik, Lunds universitet)

Representanter vid andra lärosäten:

- professor Guy Madison (psykologi, Umeå universitet)
- professor och prodekan Sharon Rider (teoretisk filosofi, Uppsala universitet)
- universitetslektor Jens Stilhoff Sørensen (globala studier, Göteborgs universitet)

Våra utgångspunkter:

- akademisk frihet är central för demokratin
- utan akademisk frihet tenderar samhället att stagnera
- utan akademisk frihet kan vi inte längre lita på forskningsresultat
- om högskolan är trångsynt och intolerant sprider sig denna anda i samhället i stort (t.ex. via studenterna)
- New Public Management-ideologin är inte förenlig med meningsfull akademisk frihet

Våra målsättningar:

- bevaka den akademiska friheten i Sverige
- dokumentera överträdelser med allmänna handlingar och andra dokument
- uppmärksamma studenters och doktoranders grundläggande rättigheter
- informera om vad akademisk frihet betyder
- informera om internationella överenskommelser och lagstiftning
- hjälpa lärosäten att bättre uppfylla grundläggande akademiska principer och ideal
- ge allmänna råd om vad man ska göra om man fått sina rättigheter kränkta